

8 1986 en daarna

8.1 Inleiding

Het is een hachelijke zaak om nu al voor de einduitslag van de Tweede-Kamerverkiezingen van mei 1986 een prognose te geven. En nog gewaagder is het om uitspraken te doen over de verkiezingen die daarop zullen volgen. Toch is het mogelijk om, op basis van de opgedane kennis met betrekking tot de verkiezingen uit het verleden, een beeld te schetsen van electorale ontwikkelingen in de toekomst. Niet om te komen tot mogelijke percentages te behalen door de verschillende partijen, maar wel om een inzicht te verschaffen in de positionering van de kiezer in het politieke krachtenveld.

8.2 De achtergrond van de individuele stem

Degenen die de politieke ontwikkeling op de voet volgen hebben de neiging onmiddellijk te denken aan de electorale gevolgen van voorvallen in de politiek. Vaak hoort of leest men dan dat een bepaalde gebeurtenis wel een forse electorale achteruitgang of vooruitgang voor een bepaalde partij zal betekenen. Bezien we echter de uitslagen van de negentien Tweede-Kamerverkiezingen sinds 1918 (zoals vermeld in de hoofdstukken 3 tot en met 6) dan kunnen we vaststellen dat er van grote schommelingen, als reacties op bepaalde politieke gebeurtenissen vlak voor verkiezingen, geen sprake is. We zien duidelijk lange-termijn trends die van verkiezing tot verkiezing waarneembaar zijn. Effecten van bepaalde politieke gebeurtenissen zijn dus kleiner dan meestal wordt aangenomen.

96

gen in de Nederlandse politieke verhouding deels op het levensbeschouwelijke vlak (een gelovig christen voelt zich verwant met een aantal basispunten van het CDA) en deels op het sociaal-economische vlak (waarbij PvdA en VVD duidelijk elkaars tegenpool zijn). Op basis daarvan heeft de individuele kiezer doorgaans een partij (of soms een tweetal partijen) waarmee hij zich, door middel van die hoofdpunten, het meest verwant voelt. En wat betreft de onderwerpen, die weinig invloed hebben op zijn eigen leefwereld, zal de kiezer gauw geneigd zijn de standpunten te volgen van politici van de partij, waarmee de kiezer, op basis van de wel essentiële, punten zich verwant voelt.

Toch zijn er ook vaak onderwerpen, waarbij de kiezer een standpunt inneemt dat afwijkt van de lijn van de politieke partij, waarmee de kiezer zich verwant voelt. Meestal betreft dat een onderwerp waarbij de bestaande band, tussen de individuele kiezer en zijn partij, niet verzwakt. Bijvoorbeeld omdat die partij met betrekking tot dat onderwerp zich nogal terughoudend opstelt of omdat in wezen die kiezer weinig echte emotionele betrokkenheid heeft met het bewuste onderwerp. Zelfs als het onderwerpen betreft waarbij de emotionele betrokkenheid van de kiezer wel groot is en er sprake is van een duidelijk verschil in opvatting tussen de kiezer en zijn of haar partij dan nog hoeft dat niet te betekenen dat de kiezer daarom op een andere partij zal gaan stemmen. Want stemmen houdt niet alleen in dat men voor een bepaalde partij kiest, maar kan ook vaak betekenen dat men *niet* voor een aantal andere partijen kiest. Derhalve kan een verzwakking van de band tussen een kiezer en zijn of haar partij alleen leiden tot een keuze van een andere partij, als daarbij sprake is van een andere band die sterker is dan die verzwakte band met de partij, waar men tot dusverre voor gekozen heeft.

In dit proces spelen de woordvoerders (met name de politieke leiders) een belangrijke rol. Die woordvoerders zijn voor de kiezers de verspersoonlijking van die partij. De verbintenis van die kiezer met die partij wordt gelegd door deze politieke leiders. In die gevallen, waarbij de kiezer geen duidelijke opvattingen heeft, zal het standpunt van die politieke leider gemakkelijk door hem of haar worden overgenomen. In de meeste gevallen waar er wel sprake is van duidelijke opvattingen bij de kiezer is de kans groot dat die overeenkomen met die van de politieke leider (aangezien de band

Daarbij komen we bij de kern van de zaak:

Waarom stemt iemand op een bepaalde partij?

En daaraan direct gekoppeld de vraag:

Waarom verandert iemand van politieke voorkeur?

Mede op basis van mijn wekelijkse waarnemingen van het verloop van de politieke voorkeur sinds 1976 heb ik langzamerhand een antwoord geformuleerd op deze twee belangrijke vragen. Ik zal proberen deze hieronder weer te geven.

Voor een individuele kiezer ligt er vaak een grote afstand tussen het politieke proces en zijn eigen levenssfeer. Dat houdt in dat voor die kiezer een groot aantal politieke beslissingen, in directe zin geen invloed heeft op zijn eigen levenssfeer. Daarmee is niet gezegd dat die invloed niet groot kan zijn maar wel dat die invloed voor die kiezer niet echt waarneembaar is en doorgaans op meer indirecte wijze tot stand komt. Dat houdt in dat de uitkomst van discussies over een groot aantal onderwerpen, waarover in de politiek beslissingen genomen moeten worden, de individuele kiezer weinig zegt. Toch wordt hij of zij via de media sterk betrokken bij deze discussies en de uitkomsten ervan en zal die kiezer een standpunt gaan innemen, waardoor hij min of meer emotioneel betrokken raakt bij het verloop en de uitkomst van die discussies.

Hoe wordt een dergelijk standpunt gevormd? Meestal door de wisselwerking tussen waarnemingen in de eigen ervaringswereld en het aanhoren van de standpunten van 'prominenten'. Dat zijn personen, aan wiens mening de kiezer waarde hecht. Vaak betreft het meningen, die via de media (televisie, radio, krant en tijdschrift) onder de aandacht van de kiezer worden gebracht.

Naarmate het onderwerp verder van de kiezer afstaat zal hij zich in zijn mening sterker laten leiden door de standpunten van deze prominenten. De opbouw van de eigen ervaringswereld hangt af van een combinatie van factoren. Het gezin waarin men opgroeit en de maatschappelijke positie die men verwerft zijn daarvan belangrijke aspecten. De levensbeschouwing speelt vanzelfsprekend een centrale rol, die beslissend is bij de samenstelling van de groep prominenten, die de kiezer kunnen beïnvloeden.

Via haar vertegenwoordigers huldigt een politieke partij, op een aantal voor de kiezer essentiële gebieden, standpunten die direct aansluiten bij die van de individuele kiezer. Deze standpunten lig-

97

tussen de kiezer en zijn partij in wezen wordt gevormd door overeenkomsten in opvattingen en/of levensbeschouwing).

Een goed voorbeeld van deze rol van de politieke leider is de abrupte machtsoverdracht in 1982 tussen Wiegels en Nijpels. Hoeveel de meeste VVD-aanhangers op de dag van de aankondiging van het vertrek van Wiegels, Nijpels amper kenden was hij vanaf het moment dat hij fractievoorzitter werd, het symbool van de VVD geworden.

Hoe dit proces werkt kan het best worden geïllustreerd aan de hand van een experiment dat in de jaren zeventig in Utrecht werd uitgevoerd. De twee fractievoorzitters Van Thijn en Wiegels hielden een redevoering over de inpoldering van de Markerwaard. Vervolgens werd vastgesteld hoe de opvattingen waren over dit onderwerp onder de aanwezigen (aanhangers van de PvdA en de VVD) en werd, ten overstaan van een nieuwe groep aanwezigen, door de twee politici elkaars rede uitgesproken. Toen daarna vastgesteld werd wat de opvattingen waren van de aanwezigen kon overduidelijk aangetoond worden, dat men de uitgesproken opvatting van de eigen politieke voorman overnam. Men nam als VVD- of PvdA-kiezer dus geen eigen standpunt in over de Markerwaard, maar liet zich leiden door het uitgesproken standpunt van de politicus (of de partij) waarin men het vertrouwen had.

Vooraf onder invloed van de televisie is de positie van de politieke leider steeds belangrijker geworden. Kwam die politieke leider vroeger doorgaans slechts op indirecte wijze in contact met de kiezer (via beschrijvingen in kranten en dergelijke), tegenwoordig is dat contact via de televisie veel intenser. En daardoor beginnen ook andere factoren dan politiek-inhoudelijke een rol te spelen. Omdat de kiezer veel meer dan vroeger visueel wordt geconfronteerd met politici, spelen persoonlijke kenmerken (voorkomen, manier van optreden) een steeds belangrijker rol bij het oordeel van de kiezer over die politicus en zijn partij. Toch is het naar mijn stellige overtuiging niet zo, dat een kiezer alleen op basis van het oordeel over die persoonlijke kenmerken, zijn stem uitbrengt. Er moet daarnaast ook een bepaalde verwantschap bestaan tussen de opvattingen van die kiezer en de standpunten van die partij. Alleen als dat het geval is kan het persoonlijk voorkomen een extra aantrekkingskracht uitoefenen. Dat geldt met name voor kleine

98

99

'nieuwe' partijen, die bepaalde bijzondere persoonlijkheden nodig hebben om bij verkiezingen een goed resultaat te boeken. Van Mierlo en Koekoek in 1967, Drees Jr. in 1971, Bas de Gaay Fortman in 1972, Terlouw in 1977 en 1981 zijn daar voorbeelden van. Maar tegelijkertijd moet geconstateerd worden dat uit die voorbeelden geen recept gedistilleerd kan worden voor het 'ideale' profiel van de politicus, dat bij bepaalde delen van de bevolking het meest zal aanslaan.

Bij de grotere partijen is de wisselwerking tussen de persoonlijkheid van de lijsttrekker en de kiezers echter een heel andere. Deze partijen hebben al vaak een groot, vrij trouw kiezersaarsnaal. Deze kiezers zijn snel bereid om de aangewezen lijsttrekker als symbool van die partij te beschouwen. (Tegelijkertijd zien we het proces, dat de lijsttrekker van een partij, waarmee men geen affiniteit heeft, vrij negatief wordt beoordeeld.) Al kan de lijsttrekker bij de opbouw en versterking van de partij een grote rol spelen, de politieke aspecten mogen niet uit het oog verloren worden. De overwinning met tien zetels van de PvdA in 1977 kan ongetwijfeld voor een groot deel op het conto geschreven worden van Den Uyl. Maar tegelijkertijd moet daarbij vastgesteld worden, dat de politieke factoren (wie wordt de grootste partij en moet Den Uyl Minister-President blijven?) hand-in-hand gingen met gevoelens van waardering of genegenheid voor de persoon Den Uyl. En wat voor Den Uyl destijds gold in progressieve kring leek sterk op wat voor Van Agt gold onder confessionele kiezers en voor Wiegels onder weer andere groepen kiezers.

Interessant is het om vast te stellen, dat de vorming van het CDA in het midden van de zeventiger jaren een belangrijke factor is geworden bij de versterking van de positie van de kopstukken van de grote partijen. Toen in 1972 politieke debatten werden georganiseerd moest men rekening houden met een groot aantal partijen. De PvdA en KVP waren duidelijk de grootste, maar als men verder op basis van omvang afdaalde dan moest naast de VVD ook de ARP - met vrijwel evenveel stemmen - in aanmerking genomen worden. Ook de CHU kwam daarvoor in aanmerking, maar die was inmiddels in aanhang gedaald naar een niveau, dat niet veel hoger lag dan die van de nieuwe partijen. En dat betekende dat de 'grote' politieke debatten in Nederland meestal met vertegenwoor-

digers van minimaal zes partijen werden gevoerd. Na de vorming van het CDA en de electorale opkomst van de VVD ontstond er een duidelijke scheiding in omvang tussen de drie grote partijen (PvdA, CDA en VVD) en de overige kleine partijen. Slechts D'66 was in staat om op basis van verkiezingsresultaten of opiniepeilingen, waaruit hun forse aanhang bleek (in 1980 zelfs groter dan die van de VVD), in het politieke spel op de televisie mee te spelen. De overige partijen kregen die aandacht veel minder en het is ook daarom dat de periode 1976 - 1982 volledig in het licht stond van de politieke leiders van deze vier partijen.

De in deze paragraaf vermelde processen zullen zowel bij de aanstaande Tweede-Kamerverkiezingen als in de toekomst een zeer belangrijke rol spelen. In de volgende twee paragrafen, die gaan over de verkiezingen van 1986 en de verkiezingen daarna, wordt daarop nog teruggekomen.

8.3 1982 - 1986

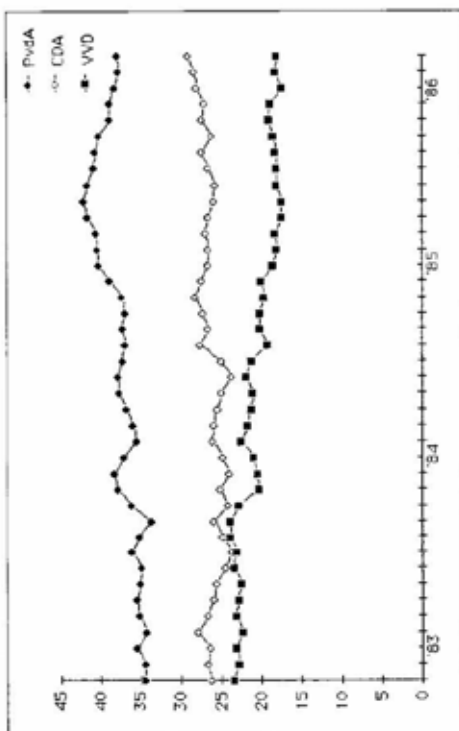
In de periode 1982 - 1985 is in *Inter/view's* AktualiteitenScanner wekelijks de politieke voorkeur gemeten. In de grafiek op de volgende pagina ziet u die ontwikkeling voor de drie grootste partijen grafisch afgebeeld.

De belangrijkste patronen zijn:

- Tussen eind 1982 en midden 1983 bleef de PvdA stabiel op een niveau van 34%. In die periode daalde het CDA naar een niveau van 24%. De VVD handhaafde zich op het peil van de verkiezingsuitslag (23%). (D'66 was inmiddels gedaald naar een niveau van rond de 2% en de Centruumpartij was duidelijk in opkomst.)
- Tussen medio 1983 en eind 1983 steeg de PvdA naar een niveau van 36%. In die periode bleef het CDA stabiel (24%), maar de VVD zakte weg (20%), waardoor de meerderheid van de twee regeringspartijen verloren ging.
- Tussen begin 1984 en juni 1984 bleef de situatie vrij stabiel. D'66 zakte steeds verder weg.
- Vanaf juni 1984 en eind 1984 deden zich opvallende verschuivingen voor. Het CDA herstelde zich en de PvdA steeg naar een niveau van 40%. De VVD zakte weer verder weg. In deze periode

100

101

De ontwikkeling van de politieke voorkeur 1982 - 1985, *Inter/view's* AktualiteitenScanner.

begon ook de Centruumpartij weer weg te zakken.

— De periode begin 1985 tot half 1985 werd gelymboliseerd door recordscores van de PvdA, die alleen vrijwel even groot was als CDA en VVD samen. Deze beide regeringspartijen stonden op fors verlies.

— De tweede helft van 1985 liet een zich herstellend CDA zien en een PvdA, die terugzakte naar een niveau van rond de 36%. De VVD bleef onder het niveau van 20%. D'66 herstelde zich fors na het kandidaatstellen van Van Mierlo als lijsttrekker, maar begon aan het eind van het jaar weer te kwakkelelen.

Op basis van de ontwikkelingen tussen 1982 en het begin van 1986 is een beeld te schetsen van de electorale processen, die de Tweede-Kamerverkiezingen van 1986 zullen beïnvloeden. Dat zal per partij geschieden, te beginnen bij de kleinste.

De EVP (Evangelische Volkspartij) haalde in 1982 voor het eerst een zetel. Vervolgens heeft deze partij het echter bij de kiezers niet goed gedaan en, zoals tot dusverre steeds het geval is geweest met dergelijke nieuwe partijen, als men niet in staat is nieuwe impulsen uit te laten gaan naar de kiezers dan is de kans zeer groot dat de aanhang vermindert en de ene zetel verloren gaat.

De Centruumpartij heeft na de verkiezingen van 1982 een periode van duidelijke opkomst gekend. De uitslag van 9% bij de Gemeenteraadsverkiezing van Almere in september 1983 was een indicatie, dat deze partij op een duidelijke aanhang kon rekenen. Peilingen wezen bovendien uit dat een percentage van drie onder alle Nederlandse kiezers haalbaar was. Sindsdien is de aanhang van de Centruumpartij gedaald. Dat hing vooral samen met interne ruzies binnen die partij en het vrijwel uit de publiciteit verdwijnen van Janmaat. De verkiezingen voor de provincie Flevoland in september 1985 wezen echter uit, dat onder de kiezers deze partij toch nog leeft.

Het valt te verwachten dat, als men bij de Centruumpartij - of de daarvan afgescheiden partij - erin slaagt onenigheden te vermijden en met de politieke leiders in de publiciteit te komen, de huidige zetel minimaal wordt gecontinueerd. De uitslag van de Gemeenteraadsverkiezingen van 19 maart 1986 zullen daarvoor een

103

goede graadmeter zijn omdat het grootste deel der aanhang van deze partij afkomstig is uit de grote steden in het westen van het land. Het valt wel te verwachten, dat de uitslag in de gemeenten voor de Centruumpartij gunstiger zal zijn dan bij de Tweede-Kamervoorverkiezingen.

De RPF (Reformatorisch Politieke Federatie) haalde vrij snel het niveau van 1,5% en bevindt zich al geruime tijd op dat niveau. De interne strubbelingen leidden echter tot een inzinking. Toch ziet het er naar uit dat deze partij, gebruikmakend van haar relaties met de EO, een belangrijk deel van haar kiezers kan behouden. Een uitslag die tussen de 1 en 2% ligt is voor deze partij de meest waarschijnlijke.

Het GPV (Gereformeerd Politiek Verbond) heeft na de goede resultaten onder Jongeling in het begin van de zeventiger jaren een daling gemaakt naar het niveau van krap één zetel. Leek het aanvankelijk zo, dat deze partij, mede onder invloed van de opkomst van de RPF, wegzakte, er is nu sprake van een lichte stijging. Dat lijkt zowel samen te hangen met de problematiek binnen de RPF als met de goede pers die de lijsttrekker Schutte bij de parlementaire pers, van alle richtingen heeft. Als dat kan resulteren in een wat frequentere verschijning in televisieprogramma's vlak voor de verkiezingen dan kan het GPV best eens stijgen van een naar twee zetels.

De SGP (Staatkundig Gereformeerde Partij) is de meest stabiele factor geweest in de Nederlandse politiek. Al zeer lang behaalt deze partij ongeveer 2% van de stemmen. Het is een dermate stabiele groep (zo rond de 150.000) dat bij de verkiezingen met een wat lagere opkomst de uitslag van de SGP een-, of twee-tiende procent hoger ligt dan bij verkiezingen met een wat hogere opkomst. Toch is er binnen deze partij sprake van een proces van geringe daling. Zonder lijstverbindingen zou deze partij bij de verkiezingen, in geval van een hoge opkomst, best wel eens de derde zetel kunnen verliezen.

De CPN (Communistische Partij van Nederland) zit in de hoek waar de slagen vallen. Sinds de verkiezingen van 1977 bleef deze

partij het matig doen. De traditionele CPN-kiezer leek deze partij vaarwel gezegd te hebben en de aantrekkingskracht op nieuwe kiezers bleef vrij beperkt. Het zou voor deze partij al een prestatie zijn als er een derde zetel werd behaald. Wellicht komt zelfs de tweede zetel voor deze partij in gevaar.

De PPR (Politieke Partij Radicaal) is ook niet meer in staat gebleken het verkiezingsresultaat van 1972 te evenaren. Deze partij heeft vooral progressieve jongeren met een confessionele signatuur als aanhang. Ondanks enkele uitslagen, die weinig verschuiving vertoonden met de vorige verkiezingen, is er bij de PPR steeds sprake van vernieuwing van de aanhang. Er zijn niet zoveel kiezers, die als trouwe PPR-kiezers beschouwd kunnen worden. Daarmee loopt de partij het risico, dat bij een verkiezing deze vernieuwing niet tot stand komt en er toch nog een fors verlies geleden wordt. Twee of drie zetels is het meest waarschijnlijke resultaat voor deze partij.

De PSP (Pacifistisch Socialistische Partij) is de enige van de drie kleine linkse partijen, die in de opiniepeilingen regelmatig boven de 2% scoorde. Ook deze partij raakte bij de verkiezingen regelmatig zijn vorige aanhang kwijt, maar slaagde er meestal in onder de jonge mensen nieuwe kiezers te werven. Merkwaardig is dat deze partij het bij de verkiezingen regelmatig minder goed deed dan in de peilingen. Onder invloed van de discussies rondom de vorming van een gecombineerde lijst, hegeen door de PSP verhinderd werd, leek de positie van de PSP wat te verslechteren. Dat gold evenzeer voor de strijd om het lijsttrekkerschap. De PSP zal bij de verkiezingen vrijwel zeker twee tot vier zetels behalen.

D'66 (Democraten 66) is de meest wisselvallige partij uit de laatste twintig jaar. Na de start in 1967 behaalde de partij tot aan 1972 ongeveer 5% der stemmen. Vervolgens verdween zij in de volgende jaren vrijwel helemaal uit het zicht. In het najaar van 1976 werd deze partij echter weer nieuw leven ingeblazen, hetgeen tot een resultaat van 5% leidde in 1977. Daarna steeg deze partij in de peilingen tot grote hoogte. De verkiezingen van 1981 vormden een hoogtepunt (ruim 11%). Daarna ging het weer snel bergafwaarts:

104

105

bij de verkiezingen van 1982 naar een niveau van ruim 4%, en in de peilingen daarna naar een percentage van ongeveer 2. Het ziet er echter naar uit dat deze partij onder Van Mierlo bezig is aan zijn tweede opleving. Waar die precies zal eindigen is niet te zien, maar het lijkt erop dat deze partij de zes zetels van 1982 zal kunnen handhaven en misschien zelfs nog wel meer in de wacht zal slepen.

De VVD (Volkspartij voor Vrijheid en Democratie) is in de periode 1971 - 1982 qua aanhang verdubbeld. Een dergelijke partij heeft dus relatief veel nieuwe kiezers. Met zulke kiezers is de kans groter dat ze naar een andere partij over stappen dan met trouwe kiezers, die al lang op die partij stemden. Op dit moment lijkt het erop, dat de VVD moeite heeft een groot deel van die nieuwe kiezers aan zich te binden. Niet alleen lijken de politieke leiders van deze partij de aanhang niet erg aan te spreken, maar ook blijkt dat Minister-President Lubbers onder de (oude en nieuwe) VVD-kiezers het erg goed doet. En aangezien een aanmerkelijk deel van de VVD-kiezers een confessionele achtergrond heeft is de kans groot dat datzelfde deel op basis van hun affiniteit met Lubbers CDA zal gaan stemmen. Hoewel de VVD hoop kan putten uit de situatie van 1981, waarbij in de peilingen enkele maanden voor de verkiezingen sprake was van een verlies van 4% (dat in werkelijkheid uiteindelijk slechts 0,6% bedroeg), lijkt het erop dat de huidige situatie weinig aanknopingspunten biedt voor het vermoeden dat de VVD ongeveer hetzelfde verkiezingsresultaat zal behalen als in 1982 (36 zetels). Als het CDA erin slaagt de positie van Lubbers uit te buiten en D'66 zich nog verder kan herstellen dan is een duidelijk verlies voor de VVD zeer waarschijnlijk.

Het CDA (Christelijk Democratisch Appel) heeft last van het proces, dat de jongeren in Nederland in veel mindere mate confessioneel zijn dan de ouderen. Dat houdt in dat onder de nieuwe kiezers een veel geringer potentieel aan kiezers zit dan onder de oude kiezers. Van de kiezers boven de vijftienstem stemt bijna de helft op het CDA, maar onder de jongste kiezers behaalt deze partij amper 20%. In de vier jaar sinds 1982 zijn er bijna een miljoen nieuwe kiezers bij gekomen. Van de kiezers, die in deze periode

zijn overleden was een erg groot deel boven de vijftienstem jaar. Alleen al dit proces zorgde voor een achteruitgang van anderhalf procent van de stemmen voor het CDA. Binnen het bestaande electoraat zien we een interessant proces. Van de kiezers, die in de afgelopen vijftien jaar zijn overgestapt van het CDA (KVP, ARP of CHU) naar de VVD, is een deel weer bereid om CDA te stemmen (met name door de aantrekkingskracht van Lubbers). Van de traditionele kiezers in het CDA, die tot de lage inkomensgroepen behoren, is een deel erg aan het twifelen en overgangen naar de PvdA dienen zich aan. Het is binnen dit krachtenveld dat het CDA moet gaan opereren. Daarbij komt nog een essentieel punt. Het confessionele element van het CDA werd door Van Agt veel sterker uitgedragen dan Lubbers nu doet. Dat brengt het risico met zich mee dat die kiezers, die altijd op basis van dat confessionele element op het CDA stemden, nu meer hun oordeel bepalen door sociaal-economische elementen. Waar dit per saldo voor het CDA toe zal leiden is nog niet goed vast te stellen. In ieder geval zal de sterke positie van Lubbers het CDA rendement opleveren. Maar het zou ook best eens kunnen zijn dat de winst, die men behaalt op de VVD, te weinig is om het verlies aan de PvdA te compenseren. Als de sterke positie van Lubbers uitgebuit kan worden, is winst voor het CDA zeer goed mogelijk.

De PvdA (Partij van de Arbeid) doet het in de opiniepeilingen al geruime tijd erg goed. Scores van meer dan 40% zijn regelmatig voorgekomen. Kiezers uit allerlei richtingen kwamen naar de PvdA toe. Niet alleen het CDA en de VVD verloren kiezers aan de PvdA, maar ook de kleine linkse partijen stonden kiezers aan de PvdA af. Onder de jonge kiezers heeft de PvdA ook veel aanhang. Maar om bij de verkiezingen werkelijk 40% of meer te halen is een zeer moeilijke taak. Geen enkele partij heeft bij Tweede-Kamerverkiezingen meer dan 34% behaald, en ook is het nog nooit voorgekomen, dat bij Tweede-Kamerverkiezingen een partij 10% meer behaalt dan bij de vorige verkiezingen. Hoewel dat nog niet inhoudt dat een uitslag van meer dan 40% onmogelijk is, lijkt een uitkomst in het gebied tussen de 34 en 38% veel waarschijnlijker. Zeker als D'66 nog verder opkomt is het voor de PvdA vrijwel onmogelijk de grens van 38% te passeren. Mocht het optreden van

106

107

Lubbers ervoor zorgen, dat het verlies van het CDA in de richting van de PvdA toch beperkt blijft dan zou zelfs een uitslag van 34% twijfelachtig kunnen zijn.

Overige partijen zoals de PSO, de Groenen en de Centrum Democraten zijn alleen kansrijk als ze erin slagen in de media behoorlijk veel aandacht te krijgen. Met name de televisie is daarbij belangrijk; een aansprekende lijsttrekker is haast een voorwaarde.

De Gemeenteraadsverkiezingen van maart 1986 zullen een belangrijke rol gaan spelen bij de verkiezingscampagne in de weken daarna. Op basis van die uitslag worden schattingen gedaan over de politieke verhoudingen in de periode vlak voor de Tweede-Kamerverkiezingen. Deze schattingen zullen op hun beurt weer invloed uitoefenen op het politieke proces in de laatste negen weken voor de Tweede-Kamerverkiezingen, alsmede op de kiezers, die vrij scherp zullen zien wat voor resultaat de Tweede-Kamerverkiezingen zouden kunnen gaan opleveren. De vraag of het CDA plus de VVD de meerderheid zullen gaan behalen zal de belangrijkste inzet van de aanstaande verkiezingen worden. Daarmee heeft deze verkiezing ten opzichte van voorgaande Tweede-Kamerverkiezingen erg aan duidelijkheid gewonnen. Het zou mij niet verbazen als de vraag, of het CDA plus de VVD deze minimaal vijftien zetels minimaal hebben behaald, pas laat in de avond van 21 mei 1986 werd beantwoord.

8.4 Na 1986

Als het al onmogelijk is om enkele maanden voor de verkiezingen een vrij nauwkeurige voorspelling te geven van de verkiezingsuitslag dan lijkt het helemaal gewaagd te zijn om uitspraken te doen over de politieke ontwikkelingen op nog langere termijn. Toch denk ik, dat er op basis van de in dit boek beschreven processen een aantal uitspraken gedaan kunnen worden over de mogelijke electorale ontwikkelingen in Nederland. Een aantal processen zullen daarbij een belangrijke rol spelen:

— Het electoraat verandert geleidelijk van samenstelling. Zoals in

de voorgaande hoofdstukken is uiteengezet wijkt de naoorlogse generatie in electoraal gedrag duidelijk af van de vooroorlogse generatie. Op dit moment zijn deze kiezers jonger dan veertig jaar en vormen ruim de helft van het electoraat. Over tien jaar is dat aandeel nog meer toegenomen. Dat betekent dat een steeds groter deel van het electoraat niet meer stemt op basis van het 'verzuilde' principe. Deze jonge groep is ook, gemakkelijker dan de oude generatie, te bewegen om bij een verkiezing van voorkeur te veranderen of helemaal niet op te komen.

— Door de ontwikkelingen op het gebied van de geboortebepijking aan het eind van de zestiger jaren wordt de groep achttienjarigen (en dus kiesgerechtigden) langzamerhand kleiner; van een omvang van bijna 250.000 personen per jaar, naar een omvang van rond de 170.000 personen. En aangezien het aantal kiezers dat overlijdt toeneemt, zal er een geleidelijk evenwicht ontstaan met betrekking tot het aantal kiesgerechtigden.

— In een steeds sterkere mate speelt de televisie een rol bij de communicatie tussen de politici en de kiezers. Het valt te verwachten dat dit proces zich verder zal intensiveren. Tot nu toe is daar door de politieke partijen nog eigenlijk maar beperkt gebruik van gemaakt — zeker als we dat vergelijken met de Amerikaanse situatie — maar verwacht mag worden dat steeds meer politieke partijen van dit medium gebruik zullen maken.

Deze processen zullen een belangrijke rol bij de ontwikkelingen in politieke voorkeur gaan spelen. De rol van het CDA daarbij zal cruciaal zijn. Het aandeel confessionelen onder de kiezers zal in de toekomst verder afnemen en daarmee ook een deel van het potentieel van het CDA. Als het CDA er niet in slaagt niet-confessionele kiezers aan te trekken, is de kans groot dat het CDA op de duur verder zal inzakken naar een niveau van rond de 20%.

Maar als het CDA aantrekkelijk kan worden voor de niet-confessionele kiezer dan wordt het onderscheid tussen de VVD en het CDA erg klein. De twee mogelijke scenario's zijn dan:

— Het CDA handhaaft (of versterkt) het confessionele element. Daarmee onderscheidt het zich duidelijk van de andere grote partijen, maar loopt het CDA de kans op een electorale achteruitgang naar een niveau van rond de 20%.

— Het CDA accepteert een verdere verzwakking van het confessionele element en vertoont daardoor veel overeenkomsten met de VVD.

Op basis van deze twee scenario's wordt het beeld geschetst van de electorale ontwikkelingen rondom de overige partijen.

Ontwikkelingen op basis van scenario 1

Als het CDA het confessionele element duidelijk zal vasthouden, dan is de kans groot dat deze partij geleidelijk zal inzakken naar een niveau van 20%. Het zullen voornamelijk oudere kiezers zijn die op deze partij zullen stemmen. De vrijkomende ruimte zal eerder door de VVD dan door de PvdA worden ingenomen. Deze beide partijen zullen dan gezamenlijk 60% der stemmen kunnen verdelen in plaats van de 50% die zij tot dusverre gezamenlijk behaalden. De PvdA zal in zo'n geval tussen 30 en 40% kunnen scoren. De VVD zal kunnen stijgen naar het niveau tussen de 20 en 30%, en misschien zelfs hoger. Kleinere partijen met kansen voor uitslagen boven de 5% zullen zich vooral bevinden in het niet-confessionele midden (tussen de VVD en de PvdA). Het is dit gat, dat nu al drie keer werd opgevuld door D'66, met als hoogtepunt de uitslag van ruim 11% bij de verkiezingen van 1981. Bij opiniepeilingen medio 1980 werden zelfs uitslagen van meer dan 15% behaald door deze partij. Slechts rechts van de VVD, of links van de PvdA, is ook ruimte voor een partij met een omvang groter dan 5%. Een dergelijke situatie kan ontstaan als zich afsplitsingen voordoen binnen de PvdA of de VVD.

Dit patroon kan echter worden doorbroken door een zogenaamde 'one-issue' partij. Dat is een nieuwe partij, die van een bepaald onderwerp, dat sterk leeft onder het electoraat, een hoofdpunt maakt en op basis daarvan een fors resultaat behaalt.

Ontwikkelingen op basis van scenario 2

Als het CDA het confessionele element ver naar de achtergrond schuift wordt het onderscheid tussen CDA en VVD erg klein. Een samensmelting zou dan zelfs niet onmogelijk zijn (zeker niet gezien vanuit het electoraal belang). De situatie zal dan enigszins op die in Duitsland lijken, waarbij er twee grote blokken zijn: de CDU/CSU aan de ene zijde en de SPD aan de andere zijde. Door-

dat er daar ook een kiesdrempel is — namelijk van 5% — zijn beide partijen in principe in staat de meerderheid in het parlement te verwerven, zelfs als er geen sprake is van meer dan 50% der stemmen.

In Nederland ligt de situatie echter wat problematischer. Het lijkt erop, dat de combinatie CDA en VVD (al dan niet samen een partij vormend) resultaten behalen die in de buurt zullen liggen van vijftien procent zetels. Bij een uitslag boven dit aantal zal vrijwel zeker een kabinet CDA-VVD gevormd worden (en niet alleen in 1986). Maar een resultaat van minder dan vijftien procent zetels zal een veel minder stabiele situatie scheppen. De regering zal gevormd moeten worden met de hulp van andere kleine partijen (bijvoorbeeld de kleine Gereformeerde partijen, de zogenaamde 'Staphorster variant') of het CDA moet met de PvdA samen regeren. Deze regeringspartners zullen onderling veel meer van politieke inzichten verschillen dan wanneer CDA en VVD samen regeren, en het is niet onaannemelijk dat een dergelijke regering eerder tussentijds valt (zoals in feite is gebeurd met alle combinaties tussen KVP/CDA en PvdA sinds 1956).

Binnen dit scenario is er nog een variant mogelijk. De VVD en het CDA wisselen geleidelijk van positie, waarbij de VVD komt te liggen tussen het CDA en de PvdA in. In deze situatie zou de VVD de grootste macht hebben bij vorming van kabinetten. De positie van deze partij zou dan iets weg hebben van de FDP in Duitsland, maar aangezien de PvdA noch CDA zelfstandig een meerderheid kunnen behalen is de positie van zo'n VVD sterker dan die van de FDP in Duitsland.

Ik acht het niet onaannemelijk, dat de politieke krachtsverhoudingen binnen Nederland gedurende lange tijd een nogal onstabiele situatie zullen scheppen. Wellicht zal dat op een gegeven ogenblik leiden tot het instellen van bepaalde kiesdrempels (bijvoorbeeld van 3%), die een samensmelting van de kleinere partijen aan rechter- en linkerzijde tot gevolg zal hebben, waardoor de Nederlandse politieke kaart overzichtelijker wordt.

8.5 Slot

Hoe de positie van de partijen zich verder ook ontwikkelt, we kunnen er zeker van zijn dat verkiezingen in de toekomst grotere schommelingen zullen gaan vertonen dan in het verleden. Verschuivingen van tien tot twintig zetels, die tot dusverre uitzonderingen waren, zullen niet ongebruikelijk worden.

In dit boek is aangetoond, dat na de stabiele periode (1918 – 1960) er een periode volgde met grote verschuivingen (1960 – 1980), die op het eerste gezicht nogal chaotisch lijken, maar bij nader inzien duidelijke trends vertonen, die bepalend zijn voor de huidige situatie. Het valt te verwachten dat de komende jaren de processen op zichzelf grilliger zullen verlopen. De minder hechte hand tussen de kiezer en een bepaalde partij, vergroot de kans, dat iemand eerder van keuze wisselt dan in het verleden. En de invloed van de massamedia kan ervoor zorgen, dat deze processen sneller verlopen en grootschaliger worden dan voorheen. Of daarmee het verkiezingsproces aan democratisch gehalte wint is nog maar de vraag. Maar hoe het ook zij, ik zal in ieder geval het gehele proces van politieke voorkeur gefascineerd blijven volgen.